

SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA HEYVANDARLIQ MƏHSULLARI İSTEHSALININ İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

H.Ə. EYNALOV, dissertant
Az.ETKTİ və Tİ

Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində sahibkarlıq faliyyəti genişlənir və inkişaf edir. Həyata keçirilən uğurlu aqrar islahatlar nəticəsində kəndli mülkiyyətçisinə çevrilmişdir. Belə ki, özəlləşdirilən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 98,6%-i, iri buynuzlu malın 99%-i, qoyun və keçilərin 96%-i, quşların 96%-i özəl təsərrüfatlara məxsusdur. Ölkədə istehsal edilən ümumi daxili məhsulun 71%-i, sənaye məhsulunun 48%-i, kənd təsərrüfatı məhsulunun 99%-i özəl təsərrüfat qurumlarının payına düşür.

Yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşdığı şəraitdə qarşıda duran aktual məsələlərdən biri sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsindən ibarətdir. Əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatının ödənilməsi aqrar sahənin inkişafından, onun ayrı-ayrı sahələrinin səmərəli fəaliyyətindən bilavasitə asılıdır.

Ümumi daxili məhsulun tərkibində kənd təsərrüfatının payı 2004-cü ildə 12%-ə bərabər olmuşdur. Müasir şəraitdə heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi təkcə əhalinin ərzaq məhsulları təminatı ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda, yüngül sənaye sahəsinin xammala olan tələbatlarının ödənilməsində heyvandarlığın inkişaf etdirilməsinin və bu sahənin fəaliyyətinin əhəmiyyəti böyükdür.

Hazırda ölkə əhalisinin ət və ət məhsullarına olan tələbatın 81%-i, süd və süd məhsullarının 87%-i yerli istehsal, qalan hissəsi isə idxal hesabına ödənilir. Bu baxımdan əhalinin ərzaq məhsullarına artan tələbatının ödənilməsi, kifayət qədər keyfiyyətli və müxtəlif çeşidli məhsul istehsalının təmin edilməsi kənd təsərrüfatının, o cümlədən, heyvandarlığın intensiv inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır.

Hazırda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və yoxsulluğun azaldılması bəşəriyyəti narahat edən aktual problemlərə daxildir. Problemlərin birincisi məhsul bolluğunu tələb edirsə, ikincisi məhsulun əldə edilməsi üçün kifayət qədər gəlirin olmasını şərtləndirir. Hər iki global problemin həlli bütün ölkələr üçün əhəmiyyətlidir. Ona görə də BMT tərəfindən Minilliyin İnkişaf Məqsədləri Proqramı qəbul olunmuş və 2015-ci ilədək konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi bütün ölkələrə tövsiyə edilmişdir. Bu baxımdan son illər bu sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən işlər görülmüş və görülməkdədir. Belə ki, ölkədə aqrar islahatlar aparılmış, özəlləşdirmə həyata keçirilmiş, sahibkarlıq fəaliyyəti inkişaf etməkdədir. Şəxsi mülkiyyətə əsaslanan iqtisadi fəaliyyət istehsalın təşkili, idarə edilməsi və məhsul satışı sahəsində yeni keyfiyyət dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi qarşıya qoyur. Bütün bunlar isə istehsalın səmərəli təşkili məsələlərini ön plana çəkir.

Heyvandarlığın yaranmasının təkamül prosesinə olan diqqət və heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi, heyvandarlıq məhsulları istehsalının artırılmasının zəruriliyini əsaslandırır. Bu zaman əhali artımı ilə artan tələbat, ölkənin yeyinti və yüngül sənaye sahələrinin heyvandarlıq xammalına olan tələbatın qarşılıqlı əlaqəsi mühüm şərt kimi qəbul edilir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bu və ya digər heyvandarlıq məhsullarının istehsalı kifayət qədər artmışdır. Bəzi yerlərdə buna təbii-iqlim şəraiti imkan vermir. Bəzi ölkələrdə məhsul istehsalını artırmaq imkanı olsa da maddi çətinliklər hökm sürür. Üçüncü qrup ölkələrdə məhsul artıqlığı mövcuddur və ondan səmərəli istifadə edilməsi təşkil olunmur. Bir çox ölkələr məhsul çatışmazlığını idxal hesabına ödəyirlər. Respublikamızda ərzaq bazarının əsas növ heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatı yetərinə ödənilir.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalının səmərəliliyinə çox mürəkkəb və kompleks amillər təsir edir. Bunlara təşkilati və idarəetmə, demoqrafik, iqtisadi, sosial və s. amilləri şamil etmək olar.

Təşkilati idarəetmə amili tələbatı uyğun istehsal səviyyəsinə çatmağın başlıca şərtidir. Tələb olunan qədər və yüksək keyfiyyətdə ət, süd, yumurta, yun, bal və s. istehsalı ilk növbədə, istehsalın təşkilindən asılı olur.

Heyvandarlıq məhsullarının artırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsində demoqrafik amillərin təsiri qiymətləndirilir. Əhalinin cins və yaş tərkibindəki xüsusiyyət və fərqlərindən, istehsalın spesifikliyindən asılı olaraq, müxtəlif səviyyədə əmək qabiliyyətinə malik olması, hazırlıq səviyyəsi və istehsala münasibətin son nəticədə məhsul istehsalının səviyyəsinə təsir göstərməsi araşdırılır.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsində iqtisadi amillərin mühüm əhəmiyyətə malik olması əsaslandırılır. İşdə heyvandarlıq məhsullarının səmərəliliyinin yüksəldilməsinin, istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti, onların istehsalına çəkilən xərc və satış qiymətlərindən bilavasitə asılılığı araşdırılır. Bununla yanaşı, digər iqtisadi amillər: maliyyə, kredit, vergi, planlaşdırma, stimullaşdırma və s. səmərəliliyə təsiri tədqiq olunur.

Sahibkarlığın formalaşdığı şəraitdə səmərəlilik daha aktual xarakter almağa başlamışdır. Torpaq və əmlak payı alan, istehsalın bütün nəticələrinə sahib olan hüquqi və fiziki şəxslər fəaliyyətini səmərəli təşkil etməlidirlər ki, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal edə bilsin. Həmin məhsulların satışından mənfəət əldə edərək normal həyat tərzini təmin etsin və eyni zamanda geniş təkrar istehsalını davam etdirə bilsin. Tədqiqatlar göstərir ki, hazırda dünya ölkələrində dövlət tərəfindən müəyyən tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilsə də, azərbaycanda sahibkarlar belə stimullaşmalardan məhrumdurlar və bütün riskləri özləri daşımaqla,

İllik adambaşına əsas növ heyvandarlıq məhsulları ilə özünü təmin etmə səviyyəsi

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ət və ət məhsulları							
Adambaşına istehsal edilib, kq	12,8	13,3	13,7	14,3	15,5	16,6	17,6
Adambaşına idxal edilib, kq	7,3	5,6	4,2	3,0	3,1	3,6	4,0
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	63,9	70,5	76,7	82,4	83,3	82,0	81,3
Süd və süd məhsulları							
Adambaşına istehsal edilib, kq	121,5	126,3	130,0	134,3	139,1	143,9	148,3
Adambaşına idxal edilib, kq	27,3	25,1	18,2	21,2	32,7	27,4	21,8
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	81,6	83,6	87,7	86,4	81,0	84,0	87,2
Yumurta							
Adambaşına istehsal edilib, ədəd	65,3	66,9	68,4	69,5	69,7	84,0	101,3
Adambaşına idxal edilib, ədəd	16,5	15,4	10,3	6,5	3,7	0,8	1,3
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	79,8	81,3	87,0	91,4	95,0	102,1	101,4

istehsalın nəticələrindən bilavasitə asılı olurlar. Elmi və təcrübə baxımdan heyvandarlıq məhsulları istehsalını səmərəli təşkil etmək üçün dövlət tənzimlənməsi mexanizminin həyata keçirilməsi təklif olunur.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalının səmərəliliyinin mahiyyətinə münasibət bildirilmişdir. Fikrimizcə, heyvandarlıq məhsulları istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mahiyyəti - az xərcə, keyfiyyətli və əlverişli qiymətlərlə ət, süd, yumurta, yun, bal və s. əsas və əlavə heyvandarlıq məhsulları istehsalı ilə cəmiyyətin tələbatını ödəmək və gəlir əldə etmək kimi mürəkkəb bir iqtisadi fəaliyyətin nəticəsini xarakterizə edir.

Məhsul istehsalının intensiv üsullarla təşkili prinsipi heyvandarlıqda, bitkiçiliyə nisbətən daha mürəkkəb xarakter daşıyır. Əgər bitkiçilikdə hər hektardan yığılan məhsulun kəmiyyəti, 100 hektar kənd təsərrüfatına yararlı və yaxud əkinə yararlı torpaqlara görə, habelə sərf edilən əmək vahidi (1 nəfər işçi, 1 işçi günü, 1 adam/saat) müqabilində məhsul istehsalı ilə xarakterizə edilirsə, heyvandarlıqda məhsul istehsalının intensivliyi aşağıdakı natural və dəyər göstəriciləri ilə xarakterizə edilir:

a) hər baş mal-qara və quşdan alınan məhsul. Bura daxildir: hər 100 başdan alınan bala; hər baş şərti mala görə (və yaxud hər növ mal-qaranın 1 başı hesabı ilə) çəki artımı və yaxud kəsilmək üçün ət istehsalı (diri çəkiddə); hər baş anadan sağılan süd; hər qoyundan qırılan yun; 1 toyuqdan alınan yumurta; 1 pətəkdən götürülən bal və s.;

b) mal-qaranın sağlamlıq vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər: hər 100 başa görə ölüm səviyyəsi; müxtəlif növ xəstəliklərlə yoluxma səviyyəsi;

c) mal-qaranın cins-damazlıq işlərinin səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər: cins və yaş tərkibi, anna mal-qara və quşların xüsusi çəkisi və tərkibi;

d) ümumi iqtisadi nəticələri xarakterizə edən göstəricilər. Bura daxildir: hər 100 hektar kənd təsərrüfatına yararlı (əkinə yararlı, otlaq və biçənəklər) hesabı ilə məhsul istehsalı; hər əmək vahidinə (1 işçi, 1 gün, 1 adam/saat) məhsul istehsalı.

Göstərilən amillərin hər biri, "b" və "c" qruplarına daxil edilənlərdən başqa, artdığı hallarda məhsul istehsalının səmərəliliyinin yüksəlməsinə şərait yaranır. Səmərəlilik iqtisadi amillərdən asılı olur. Burada "b" qrupunun amilləri artdıqca səmərəlilik aşağı düşür. "c" qrupuna daxil edilən amillər müxtəlif istiqamətli təsir qüvvəsinə malik olurlar. Məsələn: mal-qaranın cins tərkibi yaxşılaşdıqda və yaxud ana malın tərkibində bala verən malın xüsusi çəkisi artdıqca səmərəlilik yüksəlir, mal-qaranın tərkibində yaşlı malın xüsusi çəkisi artdıqda, qısırlıq çoxaldığı hallarda isə səmərəlilik səviyyəsi aşağı düşür.

Müasir şəraitdə iqtisadi münasibətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi zamanı, maya dəyəri göstəricisi ilə yanaşı aralıq istehlak xərclərinin hesablanması zərurəti yaranmışdır. Maya dəyərindən fərqli olaraq, aralıq istehlak xərcləri əmək əmək haqqı xərclərini və amortizasiya ayırmalarının dəyərini özündə əks etdirmir. Yəni aralıq istehlak xərcləri ictimai istehsal münasibətlərinə uyğun olaraq

formalaşmış iqtisadi nəzəriyyədəki müstəqim xərcləri xarakterizə edir.

Yeni yaradılmış dəyər, ümumi daxili məhsul, onların bölgüsü və istifadəsi, mənfəətin hesablanması metodikasının dəyişməsi və s. istehsalın səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə yeni iqtisadi fikirlərin meydana gəlməsini obyektiv surətdə şərtləndirir. Bəzi iqtisadçılar sahibkarın iqtisadi fəaliyyətinin üç əsas amilinə torpaq, əmək və kapitalı daxil edir. Onun fəaliyyətinin investisiyadan bilavasitə asılı olduğunu göstərir. Kapitalın mənbələrinə sahibkarın öz vəsaiti və kredit, subsidiya, ianələr (əvəzsiz yardımlar) şəklində kənardan daxil olan vəsaitləri, formalarına isə nəğd pul vəsaitlərini, əsas vəsaitlər, dövriyyə vəsaitlərini və qeyri-maddi aktivləri daxil edir. İstehsalın səmərəliliyini müəyyən etmək üçün ilk növbədə istehsal nəticələrini düzgün qiymətləndirməni təklif edir. Ona görə də, digər iqtisadçılardan fərqli olaraq, beynəlxalq standartlara uyğun gələn istehsalçı qiymətlərindən istifadə etməni məqsədə uyğun sayırlar.

Odur ki, aralıq istehlak xərclərinin düzgün hesablanması və bu məqsədlə istehlakçı qiymətlərindən istifadə olunması təklifi irəli sürülür. Bu iki göstərici arasındakı fərqi yeni yaradılmış əlavə dəyər kimi qəbul edilir. Daha sonra yeni yaradılmış əlavə dəyərin bölgüsü və istifadəsinə dair yeni iqtisadi fikirlər irəli sürülür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə əmtəəlik məhsul göstəricisinə üstünlük verilir. Onun rentabellik səviyyəsinə təsiri açıqlanır.

Fikrimizcə, heyvandarlıq məhsulları istehsalı ilə məşğul olan sahibkarın fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün 4 qrup göstəricilərdən istifadə edilməlidir:

a) heyvandarlıq məhsulları üzrə istehsal imkanlarını xarakterizə edən göstəricilər-işçilərin sayı, cəlb edilən işçilərin sayı, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar və onun tərkibi, əkin sahələri və tərkibi, mal-qaranın sayı və tərkibi, istehsal tikililəri, dövriyyə vəsaitlərinin tərkibi, təbii-iqlim şəraiti; su və enerji təminatı;

b) Heyvandarlıq məhsulları istehsalının səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər. Burada istehsal edilən məhsulların miqdarı və dəyəri, onlardan istifadə edilməsinə dair məlumatlar, əmtəəlik məhsulun həcmi və s. göstəricilər üzrə məlumatları daxil edilir;

c) heyvandarlıqda maliyyə resursları və onlardan istifadəni xarakterizə edən göstəricilər. Bu qrup göstəricilərə məhsul istehsalına çəkilən xərclər, məhsul satışından əldə edilən pul vəsaiti, hesablaşmalar və s. pul-kredit məsələlərini müəyyən edən göstəriciləri daxil edilir.

d) heyvandarlıq məhsulları istehsalının səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər. Səmərəlilik göstəricilərinə istehsal ehtiyatlarına və istehsal xərcləri ilə müqayisədə istehsal olunmuş məhsulun miqdarı və dəyər göstəricilərinin daxil edilməsi təklif edilir.

Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi xüsusiyyətləri tamamilə dəyişmişdir. Müstəqillik illərində heyvandarlıq, keçmiş Sovetlər İttifaqıdakı passiv rolunun əvəzində, ölkə əhalisinin təlabatının ödənilməsində aktiv rol oynamağa başlamışdır. Belə ki, 1996-cı illərdən başlayaraq milli iqtisadiyyatda və onun kənd təsərrüfatı sahəsində heyvandarlığın xüsusi çəkisi nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır.

Əgər 1981-1985-ci illərdə kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının 23,3%-i heyvandarlığa məxsus olmuşdursa, sonrakı beş ildə bu göstəricinin orta səviyyəsi 31,4%-ə qədər yüksəlmişdir. 1990-cı ildə kənd təsərrüfatının məhsulunun 36,5%-i heyvandarlıqda yaradılırdı. 2004-cü ildə bu göstəricinin səviyyəsi 40%-dən çox olmuşdur. Fikrimizcə, son bir neçə ildə heyvandarlığın xüsusi çəkisinin dəyişməsinə bitkiçilik sahələrinin inkişaf etdirilməsi və sahibkarlıq meylinin dəyişməsi təsir göstərmişdir.

Heyvandarlığın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf istiqamətləri təhlil edilir. Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasət,

aparılan köklü iqtisadi islahatlar və özəlləşdirmə nəticəsində aqrar istehsal münasibətlərində keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir.

Fikrimizcə, statistik məlumatlar ölkədə məhsuldar mal-qaranın sayının dəyişməsi barədə ümumi fikir söyləməyə əsas versə də, konkret qərar qəbul edilməsi üçün yaramır və müəyyən müqayisə aparmaq mümkün olmur. Bu isə nisbi göstəricilərin hesablanması şərtləndirir.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalı və səmərəliliyinin vəziyyətini birbaşa və dolayısı yolla xarakterizə edərkən nisbi kəmiyyətlərinin hesablanması üsullarından geniş istifadə edilmiş, müəyyən qanunauyğunluqlar aşkar edilmiş, müvafiq təkliflər verilmişdir.

Fikrimizcə mal-qaranın sayının təhlilində olduğu kimi, heyvandarlıq məhsulları istehsalına dair mütləq rəqəmlər müqayisə aparmağa və konkret nəticəyə gəlib müəyyən fikir söyləməyə çətinliklər yaradır və baş verən dəyişikliklər barədə müəyyən nəticələrə gəlməyə imkan vermir. Odur ki, nisbi kəmiyyətlərdən istifadə olunması zərurəti yaranır. Heyvandarlıq məhsulları istehsalının inkişaf meyllərini müəyyən etmək üçün bir neçə nisbi kəmiyyətlərdən istifadə etmək mümkündür. Bunlara hər baş heyvana düşən məhsulun həcmi, hər nəfərə istehsal edilmiş məhsulun həcmi, müəyyən vaxta görə məhsulun istehsalını, məhsulun tərkibini, regional müqayisəsini və s. göstərmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimov.İ.H. "Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri". Bakı, 2002. 2. Eynalov.H.Ə. "Heyvandarlıq məhsullarının marketinqi və səmərəlilik". Az.ETKTİ və Tİ-nun elmi əsərlərinin məcmuəsi. Bakı, 2003. 3. "Azərbaycanın kənd təsərrüfatı". Statistik məcmuə. Bakı, Səda, 2005.

LƏNKƏRAN İQTİSADI RAYONUNDA ƏSAS İSTEHSAL VASİTƏSİ KİMİ TORPAQLARIN İSTİFADƏ VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN KƏND TƏSƏRRÜFATI İSTEHSALINDA ROLU

F.T ƏHMƏDOV, aspirant
Azərbaycan ETKTİ və Tİ

Torpaq kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi olduğu üçün onun səmərəli istifadəsi və mühafizəsi daima diqqət mərkəzində olmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə torpaq fondunun mövcud istifadə vəziyyətinin öyrənilməsi və kənd təsərrüfatı istehsalı baxımından onun qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Bunu nəzərə alaraq, ölkənin kənd təsərrüfatında mühüm yeri olan Lənkəran İqtisadi rayonu təmsalında belə bir tədqiqatın aparılmasını məqsədəmüvafiq hesab etmişik.

Lənkəran İqtisadi rayonun tərkibinə Cəlilabad, Masallı, Lənkəran, Astara Lerik Və Yardımlı rayonlarının inzibati əraziləri aiddir və bu ərazi ümumilikdə iqtisadi rayonun torpaq fondunu təşkil edir. İqtisadfi rayonun ümumi ərazisi 2006 -cı il vəziyyətinə görə 635741 hektardır, bu da respublikanın ümumi torpaq fondunun 7.4%-nə bərabərdir.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar iqtisadi rayonun ümumi torpaq fondunun 44.0 % -i və yaxud 279561 hektarı qədərdir. İqtisadi rayon üzrə ümumi torpaq fondunun 27462 hektarı (4.3%) həyətəyanı sahələrin, 147282 hek-

tarı (23.2%) meşə fondunun, qalan 181436 hektarı (28.5%) isə sair sahələrin torpaqlarıdır.(cədvəl 1).

Kənd təsərrüfatına yararlılıq baxımından iqtisadi rayon aztorpaqlı ərazilər sırasına daxildir. Bu, cədvəldən də aydın görünür, belə ki, ümumi ərazinin cəmi 44.% kənd təsərrüfatına yararlıdır, həmin torpaqların isə yalnız 47.1 %-i əkin altında istifadə olunur. Yəni əsas kənd təsərrüfatı məhsulları məhz bu torpaqlarda istehsal olunur.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların qalan hissəsinin 118039 hektarı, yaxud 42.2%-i örüş-otlaq, 9988 hektarı və ya 3.6 %-i çoxillik əkinlər, 19847 hektarı, yaxud 7.1 %-i dincə qoyulmuş sahə və biçənəklər altında istifadə olunur.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların rayonlar üzrə istifadə vəziyyətinin təhlili göstərir ki, Cəlilabad rayonunda həmin torpaqların 68.1%-i əkin altında, 28%-i örüş-otlaq altında istifadə olunur. Çoxillik əkmələr altında cəmi 0.7%, yaxud 634 ha torpaq sahəsi istifadə olunur, halbuki, 1979-1980 cı illərdə bu rayonda çoxillik əkmələrin sahəsi 28.4 min hektardan çox olmuşdur.